

Türkiye’de Devletin İdeolojik Kodları: Kemalizm, İslamcılık ve Milliyetçilik¹

Armağan ÖZTÜRK²

Öz

Bu çalışmanın temel iddiası devletin ideolojik kodlarında Kemalizm’den İslamcılığa doğru bir dönüşüm olduğu şeklindedir. Özellikle eğitim, kültür ve din işleri gibi devlet içerisinde örgütlenmiş bazı etkinliklerde nihai amaç zamanla daha İslami bir çerçeveye oturmuştur. Ancak bu genel tespit bir dizi ayrıntıyla birlikte anlamlı hale gelebilir. Öncelikle devletin ideolojik dönüşümde kendini devam ettiren unsur milliyetçiliktir. Bu bağlamda kısaca Atatürk milliyetçiliğinin yerini İslami milliyetçilik almıştır. İkinci mesele Post-Kemalizm koşullarına yöneliktir. AKP’nin devlet iktidarını ele geçirme sürecine paralel olarak muhafazakâr, liberal ve İslamcı kesimlerin birlikte katkı sunduğu anti-Kemalist ittifak çözülmüştür. Bu süreci takip eden en önemli husus liberalizmin iktidar reel politiğinden tümüyle dışlanması ve Atatürkçülükle açık çatışmaya girmeyen, hatta onunla bazı noktalarda eklenilen milliyetçi bir İslamcılığın doğuşudur. Beka söylemi, çoğunlukçu demokrasi anlayışı ve milli devlet milliyetçiliğe yaklaşmış AKP tipi İslamcılığın belli başlı unsurlarına karşılık gelir. Son olarak İslami milliyetçiliğin inşası yeni kurucu lider kültüyle birlikte söz konusu olmuştur. Bu bağlamda Erdoğan’ın “Reisliği” İslami milliyetçiliği politik bir öznedede özetlemektedir. Olağanüstü rejim pratikleri, özellikle düşman ceza hukuku ise genel olarak devletin İslami dönüşümü, özel olarak ise Erdoğan’ın kurucu liderliğine yönelik itirazları ortadan kaldırmak için kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devlet, İdeoloji, Kemalizm, İslamcılık, Milliyetçilik

Ideological Codes of the State in Turkey: Kemalism, Islamism and Nationalism

Abstract

The main claim of this study is that there is a transformation in the ideological codes of the state from Kemalism to Islamism. Especially in some activities organized within the state, such as education, culture and religious affairs, the ultimate goal has become more Islamic over time. However, this general determination can become meaningful with a number of details. First of all, the element that sustains itself in the ideological transformation of the state is nationalism. In this context, in short, Atatürk nationalism was replaced by Islamic nationalism. The second issue is about the conditions of Post-Kemalism. In parallel with the AKP's seizure of state power, the anti-Kemalist alliance, to which conservative, liberal and Islamist segments contributed, dissolved. The most important issue that follows this process is the complete exclusion of liberalism from the realpolitik of power and the emergence of a nationalist Islamism that does not come into open conflict with Kemalism and even articulates with it at some points. The discourse of survival, the majoritarian understanding of democracy and the nation state correspond to the main elements of AKP-type Islamism that has approached nationalism. Finally, the construction of Islamic nationalism came into question with the new founding leader cult. In this context, Erdoğan's Chieftaincy summarizes Islamic nationalism in a political subject. Extraordinary regime practices, especially hostile criminal law, have been used to eliminate objections to the Islamic transformation of the state in general and Erdoğan's founding leadership in particular.

Keywords: State, Ideology, Kemalism, Islamism, Nationalism

Giriş

¹ Bu metin 18. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, ODTÜ, 24-6 Eylül 2025’de sunulmuş ve özet bildiri halinde yayınlanmıştır. Ancak makaleye dönüştürülen tam metin hiçbir yerde basılmamıştır.

² Prof. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, armagan.ozturk1980@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8711-3195

Bu çalışmanın iki temel iddiasından ilki devletin kendisini meşrulaştırmak için kullandığı ideolojik referansın Kemalist bir çerçeveden İslami bir anlatıya doğru dönüştüğü şeklindedir. Eğitim ve kültür hayatında bahsi geçen değişim çok belirgindir. Dinin kamusal hayatta bir üst referans gibi algılanması ve dindar kesimlerin kamu kaynaklarının kullanımı noktasında ayrıcalıklı özneler gibi görülmesi İslami çerçevenin çok bilinen unsurlarına karşılık gelir. Yaşanan bu gelişmeleri, yani Kemalizm’den İslamcılığa geçişi devlet ve toplum hayatı bakımından kopuş olarak değerlendirebiliriz. Ancak dönemler arası süreklilik kopuş dinamikleri kadar güçlüdür. Bu bağlamda Osmanlı Türkiye’sini Cumhuriyet Türkiye’sine bağlayan tarihsel sosyolojik çerçeve ile Cumhuriyet Türkiye’si içinde Kemalizm ile İslamcı siyasetler arasındaki milliyetçilik parantezine değinebilir. AKP’nin anti-Kemalist niteliğinin aşınması rejim içi kırılmalarla yakından ilgilidir. İktidar partisi devletleştikçe Post-Kemalizm koşullarına ayak uydurmuş, beka söylemi, çoğunlukçu demokrasi anlayışı ve milli devlet retoriğini yoğun bir şekilde kullanan kendi İslami milliyetçiliğini üretmiştir. Erdoğan’ın rejimin “reisi” olduğu bu yeni düzende Atatürk’ü andıran kurucu lider miti politik meşruluğun yegâne kaynağı haline gelmiş durumdadır. Muhalefetin yoğun bir şekilde dile getirdiği düşman ceza hukuku iddiasının gölgesi altında İslami milliyetçiliğinin devlet aygıtına yön verdiği Yeni Türkiye koşullarının çoğulcu siyaseti belirgin bir şekilde geriletmişti söylenebilir. Biz bu genel çerçeveyi önce Kemalizm’le milliyetçilik arasındaki ilişkiyi devlet üzerinden ele alan bir bağlamda, ardından da bugünün hegemonik milliyetçilik yorumunu karakterize eden Yeni Türkiye’nin İslami milliyetçiliği bakımından ele alacağız.

Çalışmanın tarihsel süreklilikler bakımından siyasal sosyolojik bir çerçeveye oturduğu açıktır. Kemalizm, İslamcılık ve milliyetçilik gibi kavram ve ideolojiler ise Türkiye’deki hâkim siyasi söylem ve iktidar pratikleri bağlamında, yani daraltılmış bir çerçeve içinde değerlendirilmiştir. İdeolojilerin temel özelliklerinin Türk siyasetindeki belli başlı kırılmalar bağlamında yeniden okunması ise teorik arka planı karakterize etmektedir.

Kemalizm, Devlet ve Milliyetçilik

Milliyetçilik genelde bir milletin üstünlüğünü ortaya koyarken diğer millet veya etnik grupları aşağı bir yerde tanımlar. Halklar arasında eşitsizlikçi bir çerçeve kurmak milliyetçiliğin çok bilinen özelliklerinden biridir. Türk milliyetçiliği de bu genel yönelim içinde istisna değildir. Kemalistler dahil olmak üzere Türk milliyetçileri Türk milletini diğer milletlerden daha güçlü ve ahlaklı bir toplumsal-tarihsel özne olarak tarif etmeye yatkındır (Enneli, 2013: 45-47).

Kemalizm laik milliyetçi bir yönelimdir. Kökenleri 19. yüzyıl modernleşmesi içinde bulunan Atatürkçü çizgi yeni bir milli kimlik ve vatandaşlık kültürü inşa etmeye çalışmıştır. Vatan sadakatini ön plana çıkaran iyi vatandaş sürecin nihai amacını karakterize eder. Eğitim müfredatı, kanunlar ve siyasi kültür bu amacın belli başlı araçlarını karakterize etmektedir (Üstel, 2005: 27-28, 36-37, 73-74, 101-102, 115-116). Osmanlı’nın çözülüş sürecinden çıkarılan dersler ile Fransız ve Alman ulus devlet örnekleri Atatürk milliyetçiliğinin içeriğini ortaya koyan temel dayanak noktalarına karşılık gelmektedir. Türk Milletinden beklenen askere gitmesi, vergi vermesi, kanunlara uyması ve devrimleri desteklemesidir. Sonuç olarak cumhuriyetçi siyasetin bir tür pasif vatandaşlık anlayışında kendini yetkinleştirdiği, yeni milli devletin yurttaşı apolitik bir ödev ahlakından idealize ettiği söylenebilir.

Kemalist milliyetçilik ve o milliyetçiliğe dayalı devlet düzeninin din dışı bir kimlik imgesi yaratmaya çalıştığı iddiası belli ölçüde doğrudur. Egemenliğin milletle ilişkilendirilmesi, monarşi ve teokrasiye dayalı geleneksel kurumların tasfiyesi ve Türk kimliğinin İslam’dan bağımsız yorumlanması ilk dönem Kemalist milliyetçiliğin belli başlı özellikleri arasında yer almaktadır. Ancak 1945 sonrası konjonktürde, dini dışlayan milliyetçilik anlayışının bir hayli yumuşadığı da söylenebilir (Copeaux, 2006: 59-67; Oran, 1999: 141-146). Bu bağlamda dine mesafeli, hatta din karşıtı milliyetçi pratik ve söylemler yerini Sağ Kemalizm ve Türk-İslam sentezi gibi ideolojik formlarda kendini açığa çıkaran daha amorf bir yapıya bırakmıştır. Bu tartışma bakımından dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus Kemalist devlet düzenindeki radikalliğin zamanla aşındığına dair tespitin kısmen doğru olduğudur. Çünkü Cumhuriyet rejimi en başından beri Osmanlı’daki din-devlet ilişkiler düzenini olduğu gibi devralarak yeniden üretmiştir. Bu

bağlamda Kemalist milliyetçiliğin Sünni İslam temelinde kurulduğu, Sünniliğin Türk kimlik inşasında gizli özne olarak iş gördüğü söylenebilir.

Teorik arka planı bağlamında Atatürk milliyetçiliğinin bir yurttaş milliyetçiliği akımı olduğu söyleyebilir. Aydınlanma, siyasi modernizm ve demokratik cumhuriyet kültürü bahsi geçen yurttaşlık siyasetinin içeriğini karakterize eden ana unsurlara karşılık gelir. Vatandaş niteleyen Türk kelimesinin farklı etnik kökenlerden gelen tüm bireyleri ifade eden kapsayıcı konumu sıklıkla savunulur (Berkes, 2017: 9; Ahmad, 2008: 99). Ancak uygulamada yurttaş milliyetçiliğin yüksek düzeyde bir etnik vurguyla birlikte hayata geçtiği görülmektedir. Anayasal ve yasal tarih ile siyasi pratikler bakımından Türk vatandaşlığındaki Türk ifadesi Türk ırkı veya Türk etnik topluluğunu karakterize eden siyasal sosyolojik bir gerçekliği karakterize etmektedir (Korkut, 2015: 25-26; Üstel, 1999: 148). Türk kimliğinin ayrımcı kullanımının sadece geçmişe dair bir tartışmayı karakterize etmediği Kürt kimlik hareketinin tanınma sorunuyla Suriyeli mültecilerin toplumsal entegrasyonu bakımından negatif bir gündemi beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu bağlamda Atatürkçü milliyetçilik anlayışıyla motive olmuş devletin baskı aygıtları yoluyla sosyolojik çoğulculuğu kesen bir türdeşlik siyasetinde ısrarcı olduğu görülmektedir.

Kemalist devlet sadece daraltıcı milliyetçilik anlayışı nedeniyle değil, araçsal laiklik ve vesayetçi demokrasi nosyonları bakımından da eleştirilmiştir. Bu bağlamda Rousseau'nun yanılmaz ve bölünmez genel irade perspektifiyle meclis egemenliğini kutsayan çoğunlukçu demokrasi anlayışı arasındaki ilişki önemlidir. Atatürk cumhuriyeti egemenliğin yegâne taşıyıcı öznesini meclis olarak görmüş, yasama organının politik doğrultusu ise tek lider, tek parti ve tek ideolojide kendini açan çoğunlukçu bir otoriterizm de hayat bulmuştur (Öztürk, 2024a: 12-13). Çoğunlukçu demokrasi yorumunun sağ iktidarlar tarafından da benimsendiği, AKP dahil olmak üzere hemen tüm sağ hükümet deneyimlerinde siyasi iktidarın mevcut çoğulculuğu daraltan bir kamusal siyaset tarzını benimsediği görülmektedir.

Kemalist rejime yönelik bir diğer önemli eleştiri hattı kurucu lider Atatürk'ün kütleleşmiş konumuyla ilgilidir. Atatürk simgesi Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren mit haline gelmiş, bu durum da yeni rejimin her türlü tercih ve eylemini örten bir mistifikasyona yol açmıştır. Kemalist ideolojinin Atatürk'ü tabulaştıran düşünme tarzının 90'lı yıllardan itibaren toplumsallaştığı, bir anlamda sivil bir Atatürkçülüğün doğduğu söylenebilir (Bozdoğan, 2002: 305-307; Özyürek, 2011; Öztürk, 2024a: 14; Öztürk, 2024b: 34-35). Ancak bu durum kurucu liderin siyasi sistem içinde oynadığı eleştiri kırıcı rolü tartışmaya engel değildir. Atatürk devlet tarafından dayatılsa da toplumun çoğunluğu aracılığıyla yüceltilse de kamusal alandaki pek çok tartışmayı kısıtlayan ve (veya) Kemalist rejim pratiklerinin soğukkanlı bir şekilde tartışılmasını imkânsız hale getiren bir kutsallık hattı olarak işlev görmektedir. İslamcı milliyetçilik özelinde Yeni Türkiye koşullarını tartıştığımız düzlemde Erdoğan'ın "reis" olarak özneleşmesi sürecinin de benzer bir etkiye yol açtığı iddia edilecektir.

Kemalist rejimin anti-demokratik niteliğinin önemli ölçüde laiklik uygulamalarından kaynakladığı sıklıkla tartışma konusu yapılan bir iddiadır. Bu bağlamda Kemalist laik milliyetçilik toplumsal mühendislik tekniklerini yoğun biçimde kullanarak sivil toplumun kendiliğinden bir şekilde sekülerleşmesine izin vermemiş, Batılı cumhuriyetçi değer ve normlara ulaşma adına dindar ve muhafazakâr kesim sürekli bir şekilde rehabilite edilmesi gereken nesnelere görmüştür. Bu süreçte tarikat yasağından türban yasağına kadar laik rejimi kurma ve koruma adına arkasında durulan pek çok önlem devletten topluma yönelmiş şiddetin görünüşleri şeklinde sonuç doğurmuştur (Cizre ve Çınar, 2002: 309-322; Ünal Çınar, 2020: 237-238).

Kemalizm karşıtı literatür bakımından bir ezbere dönüşmüş bu argüman setini belli bir ihtiyat payıyla karşılamak gerekir. Çünkü Kemalizm'deki otoriter ayrımcılık çoğu kez İslamcı-muhafazakarlıktaki aynı yönlü eğilime yanıt niteliğindedir. Geleneksel Osmanlı uygarlığı, Osmanlı'dan Cumhuriyete taşınan kültürel kodlar ve İslamcı ideolojinin anti-çoğulcu karakteri dikkate alınarak Kemalizm ve İslamcılık karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmelidir. Ayrıca Kemalizm'in dinle ilişkisi gayri resmi tarih anlatısının abartılı yorumlarıyla uyuşmayan olgusal

bir dizi dayanakta kendini ortaya koymaktadır. Şöyle ki, en baştan beri Kemalist laiklik dini devletten ayırmayı amaçlayan gerçek bir laiklik anlayışı gibi işlememiş, Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla Sünni İslam yeni devlet otoritesinin de vazgeçilmez bir parçası olarak işlev görmüştür (Duman, 2010). Dahası 1945 sonrası konjonktürde soğuk savaş ve komünizmle mücadele retoriklerinin de etkisiyle dine daha fazla yer açan sağ Kemalizm yorumunun devlet uygulamalarına ağırlıklı bir şekilde temsil edildiği açıktır. Ayrıca bugünkü siyasette başat konumda olan “yerli ve milli” siyasetinin İslamcı, ülkücü ve ulusalcı öğelerinin katkısıyla yeni bir Türk-İslam sentezi inşa etmeye çalıştığı, en azından Kemalistlerin bir kısmının milliyetçi reflekslerle bu dönüşüme katkı sunduğu görülmektedir.

Kemalizm’e laiklik üzerinden yapılan eleştirilerin İslamcılık-Kemalizm ilişkisi bağlamında daha hakkaniyetli bir içerikle ele alınmasına yönelik yorum milliyetçilik tartışmaları bakımından da söz konusu edilebilir. Şöyle ki, Atatürkçülüğün Türk ifadesini yurttaş milliyetçiliğini aşan bir içerikle kullanması önemli ölçüde Kürt ayrılıkçı hareket ve ulus devletin bütünlüğünü zorlayan etnik gündemle ilgilidir. Bu bağlamda Kürt milliyetçiliğini tartışma konusu yapmadan sadece Atatürk milliyetçiliğini eleştirmek tek yanlı ve yanlış bir okumada ısrar etmek anlamına gelecektir (Öztürk, 2017: 90-94).

İslami Milliyetçilik ve Devlet

İslami milliyetçi kodlarla şekillenen AKP’nin Yeni Türkiye’inde devlet aygıtının nitelik ve yönelimini tartışmaya başladığımızda popülizm, özellikle de sağ popülizm üzerine bir şeyler söylemek, analizi bu hattan derinleştirmek yararlı olabilir. Popülizm, bir yönüyle amorf bir ideolojik form, diğer yönüyle utangaç bir faşizm çeşitlemesidir. Siyaseti demagojiye indiren ve duygulara hitap eden abartılı anti-rasyonalist dil, halkın siyaset yapma sorumluluğunu hemen tümüyle lidere devrettiği şahsiyetçi yönetim performansı, liderin eylemlerinde somut hale gelen çatışmacı, ayrımcı ve kutuplaştırıcı bakış açısı popülizmin en bilinen özellikleri arasında yer alır. Halk-lider özdeşliğinde kurumlar, elitler ve prosedürler birer fazlalık olarak görülür. Dolayısıyla popülizmin güçlendiği her ülkede demokrasinin hukukla ve insan haklarıyla ilişkisi zayıflar. Ayrıca halk adına siyaset yapılıyor olunmasına rağmen pek çok popülist, halkı gerçek halk ve ötekiler diye ayırır. Çoğu kez kendi seçmen tabanlarına karşılık gelen gerçek halk meşruluğun yegâne kaynağı olduğundan muhalefetin gayrimeşru ilan edilmesi, tüm muhalif aktörlere karşı düşman ceza hukuku ve demokrasinin çoğulculuk karşıtı çoğunlukçu bir içeriğe mahkûm edilmesi popülist siyasetin ufkunu özetler (Kaltwasser, 2012; Mudde ve Kaltwasser, 2019: 12-14, 28-30, 102-107; Öztürk, 2020: 201-202; Müller, 2019: 42-54, 63-70; Taggart, 2004: 139; Öztürk, 2022: 680-681).

AKP siyaseti sağ popülizmin belli başlı özelliklerini içinde barındırır. İktidar partisiyle bütünleşmiş devlet aygıtı ise İslami milliyetçiliğin ağır bastığı bir tonda kendi ayrımcı pratiklerini kamusal hayata dayatmaktadır. Bu noktada özellikle yeni millet tasarımıyla işlevsel olduğu, AKP’nin Yeni Osmanlıcı kültür kodları aracılığıyla yerli ve milli gerçek millet tasarımıyla siyasi yatırım yaptığı görülmektedir (Tokdoğan, 2018: 16-21, 57-67, 73-79; Öztürk, 2023: 334-335). Bahsi geçen siyaset biçimi AKP’ye oy veren ve (veya) Erdoğan’ın liderliğini destekleyen kitleyi laik kesimler tarafından mağdur edilmiş bir özne olarak göstermektedir. Ancak siyasi iktidarın sosyolojik dayanağı olan seçmenler aynı zamanda gerçek millet ve demokrasinin ana taşıyıcı unsurudur (Öztaş, 2014: 99; Öztürk, 2023: 335-336).

Sağ popülist mayalanmanın Osmanlıcı bir kültür siyasetiyle desteklediği vurgulanmalıdır. Yeni Osmanlıcı düşünce yapısı bir taraftan yozlaşmış modernleşme ve cumhuriyete karşı ecdadı ve Osmanlı büyüklüğünü, diğer tarafta ise o ruhun Abdülhamid veya Menderes gibi sembolleşmiş isimlerini siyasete çağırılmaktadır. Bu yorumlama tarzı mazlum ve muktedir olanı Erdoğan’ın ümmeti için verdiği mücadelede birleştirmekte ve çoğunlukçu demokrasi anlayışını gerçek milletin mistik-tarihsel içeriği üzerinden yeniden yorumlamaktadır (Tokdoğan, 2018; Öztürk, 2023: Koyuncu, 2023: 147-151).

Şahsiyetçi liderlik ve sağ popülist ötekileştirme siyasetinin devlet aygıtına yansması ise iki noktada söz konusu olmuştur. Öncelikle AKP rejimi lidere, partiye ve gerçek millete karşı çıkan veya çıkma potansiyeli olan kurumsal hafızayı tümüyle ortadan kaldırmış, başkanlık sistemine geçmenin de avantajıyla devlet iç mimarisini siyaset kurumuna duyarlı zayıf bir

bürokratik hatta sabitlemiştir. Liyakatin yerini sadakatin alması, kamu yönetici seçimlerinde İslami milliyetçi çizgiye bağlılığı şüphe götürmez kişilerin öncelikli olarak tercihi kamusal hayatın İslamileştirilmesi noktasında devletin ideolojik aygıtları ve baskı mekanizmalarının kullanılması AKP rejimi altındaki Yeni Türkiye'yi özetlemektedir.

İkinci mesele yeni kültür politik kodlarla ilgilidir. AKP liderliği cumhuriyet milliyetçiliğini Osmanlı ümmetçiliği lehine gerileyen bir siyasal kültürü kamusal hayata enjekte etmektedir. Yeni bir sivil din olarak Türk-İslam sentezi devletin ikna araçlarının da yardımıyla toplumsal mutabakatın kurucu unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Bahsi geçen yeni kültürün sadece dar anlamda siyasal bir yönelimi içermediği, geniş anlamda toplumsal siyasetin her alanını yeniden kurmaya çalıştığı da gözlemlenmektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitliğine dair tartışmalara dikkat çekilebilir. İstanbul sözleşmesi, kadın cinayetleri ve LGBT karşıtlığı gibi bir dizi alt gündemde kendini açan toplumsal cinsiyet eşitliği AKP'nin İslami milliyetçi bakış açısı tarafından sistematik bir şekilde eleştiri ve tartışma konusu yapılmaktadır (Doğdu, 2022: 74-105).

Sonuç Yerine: Tartışma ve Değerlendirmeler

Bu çalışmada Kemalizm tarafından şekillendirilen Eski Türkiye ile İslamcı muhafazakarlık çizgisinde olgunlaşan Yeni Türkiye için karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. “Kemalizm'den İslamcılığa geçtik” argümanı doğru ama aynı zamanda eksiktir. Çünkü iki dönem arasında milliyetçilik bakımından süreklilik vardır. Ayrıca Osmanlı'yla Türkiye toplumsal yapıları siyasal/tarihsel/sosyolojik anlamda devamlılık arz eder.

Bu genel tespit dışında Kemalist ve İslami devlet düzenlerinin kendi iç mimarileri ve ideolojik ufukları hakkında da bir şeyler söylemek gerekir: Öncelikle Kemalizm cumhuriyetçi bir milliyetçilik olarak tanımlanabilir. Yeni Türk devleti apolitik bir ödev ahlakında kendi iddiasını somutlaştırmış, Türk kimliği ve yurttaşlık öznesi devlet tarafından inşa edilmiştir. Bu bahsi geçen inşa sürecinin ideolojik sınırlılıkları iki noktada belirgindir: Öncelikle Cumhuriyet Osmanlı'dan kalan yapıyı sadece devralmamış aynı zamanda yeniden üretmiştir. Bu bağlamda devlet-din ve devlet-mülkiyet ilişkilerinde ciddi bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. İkinci husus ise soğuk savaş konjonktürüdür. Soğuk savaş yıllarında sağ Kemalizm ön plana çıkmış ve milliyetçilikteki radikalizm önemli ölçüde yumuşatılmıştır.

Metinde Atatürk milliyetçiliğinin aslında bir yurttaş milliyetçiliği olduğu tespiti yer almaktadır. Bu bağlamda Atatürk milliyetçiliği yöneliminin demokratik cumhuriyetle uyumlu olduğu söylenebilir. Ancak uygulamada etnik hassasiyet çok yüksek düzeyde olmuştur. Ülkedeki hâkim etnik topluluk olan Türkler, yurttaşlığın inşa sürecinde öncelikli bir konum olarak yüceltilmiştir. Bir diğer sorun çoğunlukçu demokrasi anlayışıdır. Millet egemenliğini tek bir iradede toplayan ve ciddi ölçüde Rousseaucu imalar içeren çoğunlukçu perspektif Atatürkçü düşünce ve pratiği çoğulculuk karşıtı bir içeriğe mahkûm etmiştir. Bu bağlamda bölünmez, yanılmaz ve devredilmez genel irade anlayışıyla çoğunlukçu demokrasi çizgisi arasında ciddi bir devamlılık söz konusudur (Öztürk, 2024a: 11-12; Öztürk, 2025: 48). Çoğunlukçu bakışın sadece Atatürk milliyetçiliğinden ibaret olmadığı, İslami çizginin de tıpkı Atatürkçülük gibi ötekini sakıncalı, şüpheli, hatta gayrimeşru ilan eden bir dili yeniden ürettiği görülmektedir.

İslami milliyetçilik Atatürk milliyetçiliğindeki pek çok özelliğini devralmış ve (veya) Atatürkçülük ile İslamcılık Türk siyasi kültüründeki otoriterliğe ortaklaşa katkı sunmuş durumdadırlar. Bu nedenle Kemalizm'e yönelik otoriterlik eleştirisinin tek taraflı bir şekilde yapılmaması gerekir. Makul olan karşılaştırmalı bir analizde ısrar etmek, Kemalizm'deki otoriterliği İslamcılıkla birlikte tartışmak olmalıdır. Ancak Türk düşünce hayatında uzun bir süre etkili olan Anti-Kemalist bakış açısı ülkedeki demokrasi eksikliği sorununu tümüyle kurucu değerlerle ilişkilendirmiş, bu yolla olguları çarpıtan tek yanlı bir algının oluşmasına yol açmıştır.

İslami milliyetçiliğin sağ popülist bir ajandayı takip ettiği söylenebilir. Bahsi geçen paradigmadaki bir dizi unsurun altı çizilmelidir: Öncelikle her sağ popülist siyaset gibi AKP'nin İslami milliyetçiliği de lider temellidir. Erdoğan ümmetin ve milletin “reisi” olarak Yeni Türkiye'nin kurucu lideri gibi davranmaktadır. Bu süreç içinde Atatürk kültürünün Erdoğan için

yeniden kurgulandığı ve AKP liderini tartışılmaz, yanılmaz ve ulaşılmaz kılan bir mental dönüşümün yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır. İkinci mesele, popülizmdeki gerçek millete hitap eden ayrımcı ve kutuplaştırıcı dilinin iktidar partisi tarafından devam ettirilmesi olgusunda kristalize olur. Muhalefetin gayri meşru ilan edilmesi, hatta pek çok muhalif unsurun kriminal bir vaka gibi değerlendirilmesi ile iktidarı destekleyenleri öyle olmayanlardan ayıran yerli ve milli siyaset dili AKP sağ popülizminin başat öğeleri arasındadır. Ayrıca bu süreçte, elitlerle mücadele adı altında Eski Türkiye’den kalan kurumsal birikimin önemli ölçüde aşındığı da görülmektedir. İslami milliyetçi devlet düzeni bürokrasiyi özerk olmaktan çıkarmış, devlet aygıtındaki siyasallaşma eğilimi belirgin hale gelmiştir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Devletin İdeolojik Kodları: Kemalizm, İslamcılık ve Milliyetçilik.” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2008). *Bir kimlik peşinde Türkiye* (Çev: S. C. Karadeli). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Berkes, N. (2017). *Atatürk ve devrimler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bozdoğan, S. (2002). *Modernizm ve ulusun inşası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Cizre Ü. and Çınar, M. (2002). Turkey 2002: kemalism, islamism and politics in the light of the february 28 process. *South Atlantic Quarterly* 102, 309-322.
- Copeaux, E. (2006). *Türk tarih tezinden Türk-İslam sentezine, tarih ders kitaplarında (1931-1993)* (Çev: A. Berktaş) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğdu, H. B. (2022). Otoriter neoliberalizmin cinsiyeti’: AKP dönemi toplumsal cinsiyet politikaları. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 20 (80), 74-105.
- Duman, M. Z. (2010). Türkiye’de laiklik sorununun siyasal temelleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7 (2), 284-303.
- Enneli, Ç. (2013). Milliyetçilik ve ideoloji: dışlayıcı bir dilin kuruluşu. *Alternatif Politika*, 5 (1), 28-51.
- Kaltwasser C. R. (2012). The ambivalence of populism: threat and corrective for democracy. *Democratization* 19 (2), 184-208.
- Korkut, L. (2015). Siyasi kimlik olarak vatandaşlık: Türkiye’de ve dünya devletlerinde anayasal vatandaşlık tanımları. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 5-41.
- Koyuncu, B. (2014). “Benim milletim...”: Ak parti iktidarı, din ve ulusal kimlik. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mudde, C. and Kaltwasser, C. R. (2019). *Popülizm, kısa bir giriş* (Çev: S. E. Türközü). Ankara: Nika Yayınları.
- Müller, J. W. (2019). *Popülizm nedir?* (Çev: O. Yıldız). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (1999). Kemalizm, islamcılık, küreselleşme (Türkiye’de ‘yüce sadakat odağı’ kavramı üzerine düşünceler. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54 (2), 133-162.
- Öztaş, T. (2014). Öfkeyi Çizmek: Milliyetçi Tahayyülde Düşman Portreleri. İçinde İ. Kerestecioğlu ve G.G. Özkan, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler ve Düşman İmgeleri* (ss. 137-167). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, A. (2017). Civic Atatürkism in the Dissolving Process of Post-Kemalism. In A. Öztürk ve A. Bilgin, *The Transformation of Public Sphere* (pp. 87-102). Germany: Nomos Press,.
- Öztürk, A. (2020). Popülizmin ideolojik matrisi. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 5 (2), 199-220.
- Öztürk, A. (2022). Faşizm, popülizm ve devlet: siyasal aşırılığın kurumlara etkisi. İçinde M. Ercan ve diğerleri, *21. Uluslararası Kamu Yönetimi Formu Tam Metinler Kitabı* (ss. 658-667). İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Öztürk, A. (2023). AKP’s right-wing authoritarian populism. *Z Vgl Polit Wiss* 17 (4), 329-341.
- Öztürk, A. (2024a). Bir ideoloji olarak Atatürkçülük. *Doğu Batı* 110, 9-26.

- Öztürk, A. (2024b). Geçmiş gelecekle birlikte düşünmek: cumhuriyetin 100. Yılında Atatürk cumhuriyetinin siyaset felsefesi üzerine. *Cogito*, 114-5, 29-46.
- Öztürk, A. (2025). Kemalizm'den AKP'ye Cumhuriyetin Yurttaşlığında Ötekileştirme Siyaseti, İçinde G. Karakuş ve G. Tunç, *Türkiye'de Politika Yapma Tarzı, Dışlama Süreçleri* (ss. 32-63). Bursa: Ekin Yayınları.
- Özyürek, E. (2011). *Modernlik nostaljisi, Kemalizm, laiklik ve gündelik hayatta siyaset* (Çev: F. Burak Aydar). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Taggart, P. (2004). *Popülizm* (Çev: B. Yıldırım). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tokdoğan, N. (2018). *Yeni Osmanlılık, hınç, nostalji, narsisizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ünal, Ç. R. (2020). *Ecdadın icadı: AKP iktidarında bellek mücadelesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Üstel, F. (1999). *Yurttaşlık ve demokrasi*. Ankara: Dost Yayınları.
- Üstel, F. (2005). *Makbul vatandaş'ın peşinde: II. meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

This study offers a comparative and critical analysis of the transformation of state ideology and nationalism in Turkey, focusing on the transition from Kemalist nationalism to the contemporary configuration of Islamic nationalism under the Justice and Development Party (AKP). The central argument is twofold. First, the ideological reference through which the Turkish state legitimizes itself has gradually shifted from a predominantly Kemalist-secular framework to an Islamic-nationalist narrative. This transformation is particularly visible in the domains of education, cultural policy, and the reconfiguration of religion as a privileged reference in public life. Second, despite this apparent rupture, the study emphasizes that significant elements of continuity persist between the Kemalist and Islamic-nationalist periods, especially in terms of state-centered nationalism, majoritarian democracy, and authoritarian governance practices. The analysis begins by examining the relationship between Kemalism, the state, and nationalism. Kemalist nationalism is conceptualized as a secular and republican project aimed at constructing a homogeneous national identity and a disciplined citizenry grounded in loyalty to the state. Drawing on nineteenth-century modernization paradigms and European nation-state models, Kemalism promoted a vision of citizenship centered on duty, obedience, and political passivity. Education, legal frameworks, and political culture functioned as key instruments in this nation-building process. While Kemalist ideology formally articulated a civic conception of nationalism that defined "Turkishness" as inclusive of diverse ethnic backgrounds, in practice it operated through a strong ethnic hierarchy that privileged the dominant Turkish identity. This tension between civic discourse and ethnic practice has had long-term consequences, particularly in relation to the Kurdish question and the integration of non-dominant groups. The study further argues that Kemalist secularism did not represent a strict separation between religion and the state. Instead, religion specifically Sunni Islam was incorporated into the state apparatus through institutions such as the Directorate of Religious Affairs, thereby reproducing key elements of the Ottoman state-religion relationship. Over time, especially in the post-1945 Cold War context, Kemalist nationalism softened its anti-religious stance, giving rise to ideological formations such as right-wing Kemalism and early versions of the Turkish-Islamic synthesis. These developments demonstrate that Kemalist nationalism was neither ideologically static nor fully secular in practice.

A critical component of the Kemalist legacy analyzed in this study is its majoritarian understanding of democracy. Influenced by a Rousseauian conception of the general will, Kemalist political practice elevated parliamentary sovereignty while simultaneously concentrating power in a single leader, a single party, and a single ideology. This majoritarian logic limited political pluralism and justified authoritarian governance in the name of national unity. Importantly, the study argues that this democratic deficit cannot be attributed solely to Kemalism, as similar patterns have been reproduced by right-wing governments, including the AKP. The second part of the study focuses on the rise of Islamic nationalism in the context of the AKP's "New Turkey." This transformation is analyzed through the lens of right-wing populism, characterized by leader-centered politics, anti-elitist rhetoric, emotional mobilization, and the construction of a morally homogeneous "real people" opposed to internal enemies. The AKP's

Islamic nationalism combines populist discourse with neo-Ottoman cultural references, framing its political base as both historically victimized and morally superior. Within this narrative, supporters of the regime are presented as the authentic representatives of the nation and democracy, while opposition groups are portrayed as illegitimate or even criminal. The study highlights two major institutional consequences of this populist–Islamic nationalist turn. First, the state apparatus has undergone extensive politicization, marked by the erosion of bureaucratic autonomy, the replacement of merit-based governance with loyalty-based appointments, and the consolidation of executive power following the transition to a presidential system. Second, cultural and social policies have been reshaped to promote a new Turkish–Islamic synthesis that functions as a form of civil religion. This ideological project extends beyond formal politics into broader social domains, including gender relations, family policy, and debates surrounding women’s rights and LGBTQ+ issues.

In conclusion, the study challenges linear narratives that interpret Turkey’s political transformation solely as a rupture from Kemalism to Islamism. Instead, it demonstrates that Islamic nationalism has inherited and rearticulated many structural features of Kemalist nationalism, including majoritarian democracy, leader-centric legitimacy, and the marginalization of pluralism. Both ideological formations, despite their differences, contribute to the reproduction of authoritarian political culture in Turkey. A more balanced and comparative approach, the study argues, is essential for understanding the persistence of democratic deficits beyond simplistic anti-Kemalist or pro-Islamist explanations.